Hernán Cortés och erövringen av aztekriket: Aktör eller struktur?

I januari 1519 seglade **Hernán Cortés** med sex skepp, ungefär 600 män, 15–16 hästar och ett antal krigshundar mot det Mesoamerikanska fastlandet. Två och ett halvt år senare hade det stora och mäktiga **aztekriket**, regionens militära och politiska stormakt, krossats och erövrats. **Nueva España** skapades och kom att styras från Spanien ända fram till 1821. I äldre historieskrivning har erövringen ofta beskrivits som en enmansshow där Cortés och ett fåtal conquistadorer genom list och djärvhet besegrade aztekriket. **Moctezuma** framställdes samtidigt som en härskare som trodde att Cortés var en gud och därför agerade passivt. De senaste decennierna har den bilden av skeendet ifrågasatts av historiker. När du läst denna text och hängt med i presentationen på lektionen ska du kunna analysera erövringen av aztekernas rike med hjälp av begreppsparet aktör och struktur och diskutera historiebruket av skeendets tre centrala aktörer: Cortés, La Malinche och Moctezuma.

Några begrepp

Aktör, en individ, grupp eller organisation som påverkar historiska skeenden genom sina handlingar och beslut.
Aztekriket var ett mesoamerikanskt imperium som leddes av mexicafolket från huvudstaden Tenochtitlan.
Conquistador är spanska för erövrare. Cortés och Pizarro med flera spanjorer som kom till Amerika under 1500-talet kallas conquistadorer.
Encomiendasystemet innebar att en spanjor tilldelades en ursprungsbefolkning, exempelvis en by med taíno, som i utbyte mot tribut (skatt, arbete) fick beskydd och undervisning i den katolska läran. I praktiken var byns invånare livegna arbetare som bestraffades hårt om de inte arbetade tillräckligt effektivt.
Mesoamerika var ett kulturområde i dagens Mexiko och Centralamerika där flera avancerade samhällen utvecklades före européernas ankomst.
Strukturer är mönster, system, institutioner och maktförhållanden som formar och begränsar, men också möjliggör, människors handlande över tid. Exempel på strukturer: marknadsekonomi, sociala värderingar, könsroller, klimatet.
Tribut var en slags skatt som erövrade eller underordnade folk betalade till aztekerna. Betalningen skedde ofta i form av varor, till exempel majs, kakao, bomull eller hantverksföremål.

Erövringen av aztekriket 1519–1521

Erövringen av aztekernas rike påbörjades 1518 med att den spanske guvernören lät **Cortés** anordna en expedition till den sydamerikanska kusten, med stränga order om att inte göra några äventyrliga vandringar inåt land. Cortés samlade snabbt ihop skepp och män. Guvernören ändrade sig, kanske rädd för att Cortés skulle försöka kapa åt sig ära och rikedomar för egen räkning, och ville därför stoppa expeditionen. Cortés ignorerade ordern och seglade mot fastlandet. Först träffade expeditionen på olika mayasamhällen och fick viktiga tillskott i form av en skeppsbruten spanjor som talade maya och av slavflickan **La Malinche** som behärskade flera av språken i **Mesoamerika**.

När spanjorerna mötte aztekernas sändebud vid kusten fick de gåvor, bland annat guld. Cortés och hans män uppmuntrades av guldet att fortsätta vidare. För att undvika risken att avrättas som förrädare lät Cortés först grunda en ny stad, **Veracruz**, där hans män röstade fram honom till borgmästare, något som innebar att Cortés inte längre var guvernörens underlydande utan tog order direkt från den spanske kungen. Juridiska argument och avtal spelade en viktig roll i det tidigmoderna Spaniens politiska kultur.

Den spanska expeditionen knöt längs vägen mot **Tenochtitlan** allianser med mindre riken och folk som av olika skäl ogillade aztekernas politik. Aztekerna som uppenbarligen inte kunde eller ville stoppa spanjorernas och de allierades marsch mot huvudstaden tog emot dem i Tenochtitlan i november 1519 och inkvarterade dem i ett palatskomplex med flera byggnader och murar i hjärtat av staden. Platsen valdes förmodligen för att Moctezuma och aztekerna ville ha dem under uppsikt men också för att det ståndsmässiga boendet var en del av den mesoamerikanska diplomatins spelregler.

Läget för expeditionen förändrades av en händelsekedja, som började med att guvernören på Kuba skickade en militär styrka för att hämta och ersätta Cortés. Cortés tog hälften av sina män och skyndade till kusten och Veracruz. Han lyckades, bland annat med hjälp av våld, att övertyga de nya spanjorerna att följa med till Tenochtitlan. Under Cortés frånvaro förvärrades situationen för spanjorerna som var kvar hos aztekerna. Den kvarvarande styrkan massakrerade högt uppsatta azteker under en religiös högtid. Orsakerna till massakern är något oklara. Antingen tappade spanjorerna kylan och trodde att aztekernas ritualer var förberedelser för att döda och offra dem. Eller så tänkte spanjorerna att det var ett bra tillfälle att döda den aztekiska militära och politiska eliten när de var obeväpnade och samtidigt skrämma den inhemska befolkningen till underkastelse. När Cortés kom tillbaka var det tydligt att de inte längre var välkomna. Spanjorerna mördade då Moctezuma eftersom han tycktes ha tappat sin legitimitet och makt. Enligt andra källor stenades Moctezuma till döds av azteker som ansåg att han blivit en marionett till spanjorerna och deras allierade. Vi vet alltså inte med säkerhet hur och av vem han mördades.

Cortés och hans styrka, spanjorer och allierade krigare, försökte nattetid fly från Tenochtitlan. I spansk historieskrivning kallas natten och händelsen för ”La noche triste” eftersom ungefär 2/3-delar av gruppen dödades. Till råga på eländet tappade man i stort sett allt guld man fått och tagit. Efter flykten och ett efterföljande slag begav sig Cortés till den viktigaste allianspartnern, **tlaxcalanerna**,
för att fylla på leden med krigare och förnödenheter för att därefter kunna belägra aztekernas huvudstad. Sensommaren 1521 föll till slut Tenochtitlan och aztekernas siste kung togs tillfånga. Fallet markerade slutet för aztekernas imperium, även om livet på landsbygden fortsatte i många år att fungera ungefär som tidigare. Området inlemmades i det Nya Spanien och Cortés utsågs till guvernör år 1522.

Tre aktörer: Cortés, La Malinche och Moctezuma

De tre aktörer som förmodligen är mest centrala för att förstå aztekrikets fall är Hernán Cortés, ledaren för den spanska expeditionen som nådde Tenochtitlan 1519. La Malinche som var Cortés tolk och rådgivare, samt Moctezuma som var aztekrikets härskare fram till sin död 1520.

Hernán Cortés (1485–1548)

Cortés föddes i Spanien i staden Medellín i en lågadlig familj. Familjen hade social status, men var inte rik. Encyclopaedia Britannica beskriver föräldrarna som personer med "[…] little wealth, but much honour"- ungefär fattiga på pengar men rika på heder. Föräldrarna ville att Cortés skulle utbilda sig till jurist och på det sättet klättra i den spanska hierarkin. Cortés inledde juridikstudier, men avslutade dem inte, utan sökte sig till den nya världen redan som 19-åring. Inledningsvis arbetade han för den spanska administrationen på ön **Hispaniola** och blev 1515 vald till borgmästare i den nya staden Santiago de Cuba. Han byggde upp sin förmögenhet genom att han fått en **encomienda** som belöning för byråkratiska och krigiska insatser för den spanska kronan.

Cortés beskrivs i dag av historiker som både som extremt djärv och i podden The Rest is History som en ”gambler”, men också som en hänsynslös opportunist. Vid avgörande tillfällen går han emot sina överordnades order och löser svåra situationer, ofta med våld, i stället för att ge upp och vända hem.

La Malinche (ca. 1500–1529)

När Cortés expedition kom till Tabasco konfronterades de av ett mayafolk men som efter ett par dagars strider slöt fred med spanjorerna. La Malinche var en av de kvinnliga slavar som spanjorerna fick som gåva. Hon var förmodligen i de sena tonåren när hon gavs bort som fredsgåva till Cortés och hans conquistadorer. Hur hon från början hamnat i slaveri är osäkert, men de flesta är överens om att hon förmodligen kom från en adlig familj som levde i en stadsstat i närheten av aztekerna. Hennes modersmål var samma som aztekernas, **nahuatl**, men hon kunde också tala olika mayadialekter. Med tiden lärde hon sig spanska och blev därför Cortés viktigaste tolk och förmodligen även hans viktigaste rådgivare. Hon var central för Cortés när allianser med olika folk som **Totonak**, **Tlaxcala** och **Texcoco** slöts. Hon var gissningsvis även central när Cortés och Moctezuma möttes.

Malinche tycks ha varit oerhört språkbegåvad och politiskt slug. Hon hade förmågan att övertyga motparten i förhandlingar. Ett skäl till att historiker tror att hon var adlig var hennes kunskaper i hur eliten talade. Om hon dessutom emellanåt styrde utvecklingen genom att översätta på ett sätt som gynnade hennes agenda, avsky för aztekerna, är det inte orimligt att se henne som en av den tidigmoderna tidens mest betydelsefulla kvinnor. Vi vet att hon fick en son tillsammans med Cortés och att hon senare gifte sig med en annan av hans män. Tyvärr upphör de mer säkra spåren efter henne redan 1524, men man tror att hon dog i någon av de sjukdomar som kom med spanjorerna.

Moctezuma II (ca 1466–1520)

Moctezuma II föddes i den mexikanska adeln i Tenochtitlan och tillhörde den absoluta eliten i det aztekiska riket. Innan han valdes till härskare år 1502 hade han tjänstgjort både som präst och militär befälhavare. Han tog över ett rike som under flera generationer vuxit genom erövringar, handel och tribut. Vid tiden för spanjorernas ankomst styrde han över ett av de mäktigaste rikena på den amerikanska kontinenten.

Som härskare verkar Moctezuma ha varit både plikttrogen, religiös och mycket medveten om sin ställning. Historiker beskriver honom ofta som en skicklig administratör som försökte stärka rikets centralmakt och distansera den högsta adeln från vanliga människor genom att till exempel tydligare särskilja klädseln mellan olika sociala klasser i riket.

När rapporter om främmande män från havet nådde Tenochtitlan ställdes han inför ett problem som ingen tidigare härskare behövt hantera. Moctezuma försökte inledningsvis lösa situationen genom diplomati. Han skickade sändebud och gåvor, som tidigare nämnts, till spanjorerna och samlade information om de nyanlända. När Cortés slutligen anlände till huvudstaden tog Moctezuma emot honom med de ceremonier som normalt användes för mäktiga gäster och härskare.

Äldre historiker beskrev ofta Moctezuma som obeslutsam och vidskeplig, men modern forskning är mer försiktig. Historiker som Camilla Townsend menar att han snarare fattade rationella beslut utifrån den information han hade tillgång till. Problemet var att de politiska spelregler som fungerat i Mesoamerika under århundraden inte fungerade mot Cortés och spanjorerna. När han väl tagits som gisslan, oklart exakt när, av spanjorerna förlorade han gradvis sitt politiska inflytande.

Moctezuma framstår som intelligent och plikttrogen. Han kunde den traditionella diplomatins spelregler, men hade kanske en övertro på de metoder som tidigare säkrat rikets stabilitet. Han försökte hantera en helt ny situation med traditionella politiska verktyg. Att dessa inte fungerade blev ödesdigert både för honom själv och för det aztekiska riket. Om hans död sommaren 1520 vet historiker fortfarande förvånansvärt lite. Spanska och inhemska källor ger olika förklaringar, och omständigheterna är fortfarande omdiskuterade. De två vanligaste hypoteserna är att han mördades av spanjorerna (med svärd) eller att han stenades till döds av missnöjda azteker.

Strukturella orsaker till erövringen

Bättre vapen

Bättre och mer avancerade vapen var en förutsättning för Cortés och hans expedition. Det är lätt att förstå att skjutvapen som kanoner och hakebössor gav ett övertag, men lika viktiga var ofta armborst, och rustningar och svärd av stål när de spanska conquistadorer ställdes mot krigare som slogs med klubbor, spjut och skyddades av bomullsvadderade kläder. Cortés och spanjorerna hade med sig hästar, som inte fanns i Amerika, och krigshundar som skrämde motståndarna. Historikern Camilla Townsend liknar de militärteknologiska skillnaderna mellan spanska conquistadorer och azteker med att det var som att renässanskrigare ställdes mot forntidens sumerer.

Allianser

Med La Malinche vid sin sida kunde Cortés och hans expedition skapa en mäktig allians mot aztekernas armé. Aztekerna var avskydda av många av regionens folk och stadsstater. Skälet var att som vasall till

aztekerna tvingades man betala tribut, bland annat i form av livsmedel. Andra stadsstater i området förde ritualiserade krig, så kallade **blomsterkrig**, mot aztekerna. Blomsterkrigen var inte "låtsaskrig", men de var heller inte vanliga erövringskrig. De var begränsade konflikter där religiösa, politiska och militära syften flätades samman. Krigen var impopulära av aztekernas grannar av flera uppenbara skäl, men ett var att de krigsfångar som togs användes som människooffer till templen, i vilken omfattning är däremot omtvistat. Vid tiden för Cortés belägring av Tenochtitlan hade spanjorerna flera viktiga allierade som förmodligen var helt oumbärliga för att besegra staden.

Sjukdomar

Med styrkan som Kubas guvernör skickade våren 1520 för att gripa Cortés följde en ovälkommen gäst: smittkoppor. Sjukdomen spreds snabbt i Mesoamerika och när belägringen av Tenochtitlan inleddes året därpå hade aztekerna, liksom många av spanjorernas allierade, redan drabbats hårt. Dödligheten blev mycket hög eftersom Amerikas befolkningar tidigare inte hade utsatts för sjukdomen och därför saknade immunitet. Smittkoppor var även en farlig sjukdom i Europa, men där hade många människor redan utvecklat en viss motståndskraft efter tidigare epidemier. Att många blev sjuka i den första vågen anses av de flesta som en bidragande orsak till aztekernas fall. Då många blev sjuka och rent av dog ledde det till att försvaret och försörjningen av Tenochtitlan försvårades betydligt.

Spansk och aztekisk kultur

Av de andra tre strukturella faktorerna som diskuterats här är två till sin natur mycket konkreta: sjukdomar orsakas av bakterier och virus och effekterna är synliga i form av koppor, svettningar och död; vapen kan man känna och är tillverkade av järn och trä. Möjligen är allianser något mindre konkreta även om de också syns på slagfälten. Kulturella värderingar och vanor kan vara mer abstrakta. Vad som är god moral eller vett och etikett i ett visst sammanhang är kulturellt formade.

En tidigare vanlig uppfattning var att aztekerna trodde att Cortés var en gud som enligt aztekiska religiösa myter skulle återkomma från öster år 1519 och att Moctezuma därför villigt och passivt lät spanjorerna ta makten. Flera historiker, bland annat Camilla Townsend och Matthew Restall, har på senare tid avfärdat denna bild av erövringen. Kulturella faktorer påverkade trots allt utgången genom att Moctezuma och den aztekiska eliten mötte spanjorerna utifrån Mesoamerikanska traditioner för diplomati, gästfrihet och maktutövning. Traditioner och normer som fungerade väl i relationer mellan mesoamerikanska stater men som kunde utnyttjas av Cortés. Samtidigt skapade kulturella missförstånd mellan parterna osäkerhet och felbedömningar.

Historiebruk och erövringen av aztekriket

Moctezuma, La Malinche och Cortés har alla tre fått olika omdömen av historiker och skribenter under olika tider. La Malinche har exempelvis i Mexico ofta setts som en förrädare som hjälpte spanjorerna att besegra aztekriket. Enligt Townsend såg emellertid inte Malinche aztekerna som ”sitt” folk, utan snarare som fiender. Utifrån hennes perspektiv var spanjorerna lämpliga allierade som hon kunde använda utifrån sina intressen. Men en äldre bild av Malinche lever kvar i det mexikanska begreppet **malinchismo**, som betyder en överdriven beundran för utländska varor och vanor, och nedvärdering av det mexikanska.

Bilden av Moctezuma har också förändrats på senare tid: från obeslutsam och vidskeplig ledare till att oftare beskrivas som en rationell och beslutsam härskare som ställdes inför en mycket svår utmaning. Förr framställdes han ofta som den tragiske härskaren som förlorade aztekriket. Dagens Mexico har också tydligare anti-koloniala hjältar, framför allt kopplade till Mexicos frigörelse från Spanien i början av 1800-talet och mexikanerna behöver därför inte Moctezuma som nationell ikon.

På samma sätt har bilden av Cortés förändrats och problematiserats på senare tid. Var Cortés och erövringen av Mexiko början på modernisering och globalisering, eller början på ett orättfärdigt kolonialt förtryck? Spanjorernas allianser med tlaxcaltekerna och andra folk har gjort att historien i dagens Mexiko inte längre enbart ses som en konflikt mellan azteker och spanjorer.

I Spanien har historien om Cortés också förändrats från djärv conquistador till en mer nyanserad bild. Cortés beskrivs som en del av globaliseringen, men också som symbol för kolonialt förtryck och inte minst som en tidstypisk representant för det tidigmoderna Spanien.

Sammanfattning

I den här texten har jag försökt beskriva och analysera erövringen av aztekerriket 1519–1521 med hjälp av begreppsparet aktör och struktur. I äldre historieskrivning framställdes erövringen ofta som Hernán Cortés personliga bedrift och Moctezuma som en obeslutsam härskare. Modern forskning betonar i stället samspelet mellan individer och större historiska förutsättningar. Hernán Cortés, La Malinche och Moctezuma II ses som centrala aktörer med olika egenskaper, mål och handlingsmöjligheter. La Malinches språkkunskaper och diplomatiska roll var särskilt viktiga för att skapa allianser med folk som motsatte sig aztekernas makt.

I texten har jag också lyft fram flera strukturella orsaker till spanjorernas erövring av aztekriket: teknologiska fördelar i form av vapen, hästar och krigshundar, omfattande allianser med aztekernas fiender, smittkoppor som försvagade befolkningen samt kulturella skillnader som ledde till missförstånd och felbedömningar. Avslutningsvis diskuteras kort historiebruk och hur synen på Cortés, Moctezuma och La Malinche har förändrats över tid i takt med nya forskningsperspektiv.

Källor

Camilla Townsend (2021), Fifth Sun A New History of the Aztecs, Oxford University Press.

Poddar

The Rest is History. Fall of the Aztecs (8 avsnitt). https://therestishistory.com/series/the-fall-of-the-aztecs

P3 Historia. Slavflickan som blev nyckeln till aztekriket. https://www.sverigesradio.se/avsnitt/malinche-slavflickan-som-blev-nyckeln-till-aztekriket-p3-historia

Källor på nätet

Britannica, Hernán Cortés. https://www.britannica.com/biography/Hernan-Cortes (hämtad: 2026-11-06)

Not even past. When Montezuma met Cortés – the true story. https://notevenpast.org/when-montezuma-met-cortes-the-true-story-of-the-meeting-that-changed-history-by-matthew-restall-2018/ (Hämtad: 2026-11-06)

Nationalencyklopedin, encomiendasystemet. https://www.ne.se/uppslagsverk/skola/avancerad/encomiendasystemet (hämtad 2026-11-07)